

Chris Pingak.

Een twintigste eeuwse (kerk)historicus en antropoloog in Zuidoost-Sulawesi (Indonesië)

Dr. Chris de Jong

Inleiding

Men hoort sommige historici wel eens klagen dat in Nederlandse zendingsarchieven de stemmen van Indonesische christenen zelden of nooit gehoord worden. Dezelfde klacht klinkt ten aanzien van de archieven van de Protestantse Kerk in Nederlands-Indië (of Indische Kerk). Ook daarin klinkt zelden een Indonesische stem door. Het waren Nederlandse zendelingen en predikanten die met hun besturen in Nederland en Batavia correspondeerden. Zij rapporteerden *over* hun inheemse medewerkers – evangelisten, onderwijzers, gemeentevoorgangers, actieve gemeenteleden en anderen – doch stukken *van* deze laatsten vonden maar hoogst zelden hun weg naar de bestuurders van kerk en zending. En de weinige stukken van Indonesiërs die hun burelen wel bereikten handelden vrijwel uitsluitend over technische kwesties als pensioen, aantal dienstjaren, overplaatsing, verlof en dergelijke. Stukken waarin Indonesiërs – gevraagd of ongevraagd – verslag doen van hun werk of hun visie geven op gebeurtenissen in hun land of kerk of op hun zendingveld, treft men in de Nederlandse archieven niet of nauwelijks aan.

Dit alles wil niet zeggen dat Indonesiërs in dit opzicht hebben stilgezet. Integendeel. Er waren wel degelijk auteurs die hun ervaringen met en gedachten over het werk van kerk en zending aan het nageslacht hebben nagelaten. Aan een van hen zal in deze bijdrage aandacht worden gegeven: Chris Pingak uit Kolaka in Zuidoost-Sulawesi (Indonesië), wiens actieve periode viel gedurende de eerste drie decennia na de Japanse invasie. Hij logenstraft de klachten van over “onzichtbare” Indonesiërs.¹

Wie was Chris Pingak?

Pingak was een nationalist van het eerste uur en het zuiverste water, die zich krachtig heeft ingezet voor de Indonesische onafhankelijkheid. Van een federale republiek, de Verenigde Staten van Indonesië, die Van Mook voor ogen stond, moest hij niets hebben. Maar hij behoorde ook tot een generatie christenen die onder het koloniale bestuur was opgegroeid en gevormd en die vertrouwd was met de Nederlandse manier van doen en denken.² Zijn belang en invloed waren lokaal. Hij behoorde niet tot de groep van prominente Indonesische christenen die nationale bekendheid hebben gekregen en aan wie door historici de nodige aandacht is besteed.³

Pingak werd op 19 november 1913 geboren in de kampong Kolaka, sinds 1906 de Nederlandse bestuursvestiging van de gelijknamige onderafdeling en gelegen aan de westkust van Zuidoost-Sulawesi. De inheemse naam voor dit gebied is Mekongga. Zijn vader, een Manado-

¹ Voor een algemene geschiedenis van Zuidoost-Sulawesi, cf. De Jong, *Nieuwe hoofden*; voor een geschiedenis van de Nederlandse zending in Zuidoost-Sulawesi, cf. De Jong, *Vreemden op de kust*.

² De meeste NZV-zendelingen in Zuidoost-Sulawesi heeft Pingak waarschijnlijk gekend. In elk geval herinnerde hij zich zendeling Hendrik van der Klift, die in 1916 naar Kolaka kwam. Hij noemt hem “Tua Danggo”, de Heer met de Baard. Pingak, “Data-Data”, 8. Behalve zendingsarbeid nam Van der Klift ook de verzorging van de Maleise gemeente van de Indische Kerk in Kolaka op zich, dezelfde gemeente waarvan het gezin-Pingak lid was. Zie ook Van der Klift-Snijder, “*Geroepen, gezonden en gezegend*”, 18-22. Het is niet onmogelijk dat de Manadonese onderwijzer die op pag. 19 van dat boek genoemd wordt de vader van Ch. Pingak was.

³ Zie bijv. Van Klinken, *Minorities*. Hierin komt Pingak, die slechts regionale betekenis had, niet voor.

nees, was onderwijzer aan een gouvernementsschool op het eiland Rote geweest en trouwde na overplaatsing naar Kolaka met een vrouw van Tolaki-adel, de lokale elite. Na de kweekschool in Bandung te hebben voltooid, werd Pingak jr. in 1933 aangesteld tot onderwijzer aan de gouvernementsvolksschool in Kolaka. Met een onderbreking van 1935 tot 1942, toen hij onderwijzer in Mandar (West-Sulawesi) was, bleef hij de rest van zijn leven in verschillende functies in Zuidoost-Sulawesi werkzaam. Na vanaf 1942 weer als onderwijzer in Kolaka te hebben gewerkt, werd hij in 1952 (de eerste) voorzitter van het nieuwe Streekparlement van Zuidoost-Sulawesi, de *Dewan Perwakilan Rakyat Daerah Sulawesi Tenggara*, een van de hoogste en invloedrijkste bestuursfuncties in de regio. In 1960 werd hij benoemd tot hoofd van de Onderwijsinspectie in Kolaka en werd hij tevens waarnemend hoofd van het Kantoor van het Ministerie van Onderwijs en Cultuur (*Departemen Pendidikan dan Kebudayaan*) in Kolaka. Vanaf 1966 tot zijn pensionering in 1971 was hij lid van het dagelijks bestuur van de nieuw-gevormde provincie Zuidoost-Sulawesi.

Hiernaast was hij gedurende drie perioden (1957-1958, 1961-1963, 1966-1968) lid van het synodebestuur van de *Gereja Protestan di Sulawesi Tenggara (Gepsultra)*, de Protestantse Kerk in Zuidoost-Sulawesi, die uit het zendingswerk van de Nederlandse Zendingsvereniging (NZV) was voortgekomen.⁴

Zijn schriftelijke nalatenschap is terug te vinden in het archief van deze kerk, dat zich in het synodekantoor in Kendari bevindt. In zijn kwaliteit van synodebestuurder was hij, samen met dr. M.C. Jongeling, verantwoordelijk voor deel X van de serie *Benih Yang Tumbuh*, dat de organisatiegeschiedenis van de *Gepsultra* beschrijft.⁵

Het werk van Pingak

Hier zal geen aandacht besteed worden aan Pingak's geruchtmakende activiteiten tijdens de Japanse bezetting en de onafhankelijkheidsstrijd (1942-1950)⁶ of aan zijn werkzaamheden als lid van het synodebestuur. Beneden zal alleen gekeken worden naar zijn werk als (kerk)historicus en antropoloog, want op beide terreinen heeft hij een niet onaanzienlijk oeuvre nagelaten. Op een paar uitzonderingen na is dat evenwel nooit in druk verschenen. Het bestaat voornamelijk uit voordrachten gehouden op (mede) door hem georganiseerde congressen en symposia. Zijn belangrijkste werk valt in drie delen uiteen en bestaat uit

1. *Geschiedenis:*

“Sejarah daerah Mekongga”, getypt MS., Kolaka, 1959, 6 p. [Geschiedenis van Mekongga]

“Jawaban pertanyaan angket untuk mengungkap tabir sejarah ‘Haluoleo’”, MS., Kolaka, 1976, 8 p., [Antwoorden op een vragenlijst ter opheldering van de geschiedenis van ‘Haluoleo’, een mythologische figuur]

“Data-Data Sejarah Gereja Protestan di Sulawesi Tenggara (GEPsultra)”, getypt MS., Kolaka, 1968, 87 p. [Gegevens over de geschiedenis van de Protestantse Kerk in Zuidoost-Sulawesi (Gepsultra)]⁷

⁴ Jongeling, *Laporan*, 21.

⁵ Jongeling, *Laporan*, “Kata pengantar”.

⁶ Zie hiervoor De Jong, “Een kerkhistoricus en de Indonesische revolutie”, 34-43.

⁷ De titel is afkomstig van A.L.S. Makatonan, een uit Mamasa afkomstige gastpredikant van de Gepsultra, die deze voorlopige uitgave in 1977, na de dood van Pingak, heeft bezorgd. Pingak, “Data-Data”, Sepatah kata dari penyalin.

“Bahan sejarah asal-usul suku Mekongga di Kecamatan Lasusua Kab. Dati II Kolaka”, MS., s.a., 5 p. [Materiaal met betrekking tot de herkomst van het Mekongga-volk in de Kecamatan Lasusua, Kabupaten Kolaka]

“Mekongga”, getypt MS., s.a. [Over de cultuur van Mekongga]

Dokumenta Kolaka. Makassar: Pemda Kabupaten Kolaka, 1963 (gedrukt)

2. *Antropologie en traditionele religie:*

“Kalo”, MS., 1954, 1 p. [Een bij verschillende gelegenheden gebruikte ring van gevlochten rotan]

“Kepertjajaan suku Tolaki”, MS., 1954, 10 p. [De godsdienst van het Tolaki-volk]

“Pemudjaan pada ombu / sangia”, MS., 1954, 4 p. [De verering van de goden en voorouders]

“Njanjian Tolaki”, MS., 1954, 1 p. [Notitie over Tolaki-liederen]

“Beberapa tanda alamat orang Tolaki”, MS., 1954, 3 p. [De uitleg van een aantal tekens en taboes van de Tolaki (zoals de roep van vogels, slangen, sterren, voorwerpen, ervaringen, dromen e.d.)]

“Pelantikan Bokeo di Mekongga”, MS., 1954, 2 p. [De inhuldiging van de vorst van Mekongga]

“Pertanian dan hubungan kepertjajaan suku bangsa Tolaki”, getypt MS., 1960, 26 p. [Over het verband tussen de landbouw en de godsdienst van de Tolaki]

“Susunan wilayah dalam keradjaan Tolaki dahulu”, MS., 1967, 1 p. [De samenstelling en hiërarchie van bevolking van de Tolaki, die vroeger bestonden]

“Laporan singkat ketika mengantar benda-benda bersejarah ex kerajaan Mekongga ke Taman Miniatur Indah di Jakarta”, MS., 1975, 3 p. [Kort verslag van het overbrengen van historische voorwerpen van het voormalige vorstendom Mekongga naar Taman Mini “Indonesia Indah” in Jakarta]

“Sekapur sirih”, getypt MS., 1986, 41 p. [Bespreking van zes adat-rituelen]

“Kalosara”, MS., s.a., 6 p. [Een in verschillend ritueel gebruikte ring van gevlochten rotan]

“Adat istiadat kepercayaan / sistem keyakinan Tolaki di Sultra”, MS., s.a., 11 p. [De adat en traditionele religie van de Tolaki in Zuidoost-Sulawesi]

3. *Islam*

“Tinjauan Islam tentang kebudayaan Tolaki di Mekongga dan perkembangannya”, MS., Kolaka, 1977, 9 p. [Visie van de islam op de Tolaki-cultuur in Mekongga en de ontwikkeling daarvan]

Het historische werk van Pingak

Al vroeg legde Pingak zich toe op het verzamelen van historisch en antropologisch materiaal betreffende de autochtone Tolaki-bevolking van Zuidoost-Sulawesi, meer in het bijzonder van Mekongga. De studies die van zijn hand zijn verschenen, behandelen allerlei facetten van haar cultuur en geschiedenis. De belangrijkste titel, naast zijn omvangrijke kerkhistorische werk, is *Dokumenta Kolaka*, dat in 1963 in Makassar in druk verscheen.⁸ Daarnaast was Pingak een van de hoofdauteurs van *Sejarah Daerah Sulawesi Tenggara*, tot op heden het voornaamste

⁸ Zie beneden, “Literatuur”.

werk van eigen bodem over Zuidoost-Sulawesi.⁹ Het beschrijft de geschiedenis, cultuur en adat van de oorspronkelijke bevolking en maakt daarvoor wat de tijd vóór 1900 betreft voornamelijk gebruik van *oral history*. Hierdoor zijn mythe en geschiedenis, verlichtsel en historische realiteit, nauwelijks van elkaar te onderscheiden, iets wat door de samenstellers wordt toegegeven en in hun conclusies verdisconteerd. Ook ten aanzien van de interpretatie van rotstekeningen die in grotten gevonden zijn en andere fysieke overblijfselen betracht men de grootste terughoudendheid. De voorzichtige bewering dat de huidige Tolaki afstammen van migranten uit het noorden is door later onderzoek bevestigd.¹⁰

Een belangrijk thema van dit boek, dat sedert de oudste lokale mythen en volksverhalen als een rode draad door de geschiedenis loopt, is de interactie tussen de Tolaki, een semi-nomadisch volk van jagers-verzamelaars in het binnenland van Zuidoost-Sulawesi, en de voornamelijk van Zuid-Sulawesi en Buton afkomstige islamitische kustbevolking van vissers, handelaars en zeevaarders. Dat thema is door Pingak zowel in *Sejarah Daerah Sulawesi Tenggara* als *Dokumenta Kolaka* en andere studies overigens nogal ambivalent behandeld. De eigen culturele en dynastiek-politieke identiteit van de Tolaki wordt uitvoerig in het licht gesteld, doch er wordt nauwelijks aandacht besteed aan de godsdienstige, culturele en economische rivaliteit die eeuwen lang hun betrekkingen met de kustbevolking heeft gedomineerd. Hoewel het in het moderne Indonesië uiteraard politiek niet opportuun is die rivaliteit in herinnering te roepen, signaleert Pingak's benadering wel de voltooide absorptie van zowel elementen uit de pre-islamitische Buginese en Butonese mythologie als de islam in het volksbewustzijn van de Tolaki. Met de constanten in de Tolaki-mythologie en -geschiedenis, die thema's omvatten als schepping, zondvloed, dwergen, reuzen, reuzeleguanen, gigantische dood en verderf zaaiende roofvogels en tweekoppige karbouwen, hebben zich verhalen verweven over nedergedaalde hemelingen, de bovennatuurlijke afstamming van de vorsten, de zege(n)rijke intocht van de islam in de oudste Tolaki-hoven, de verwantschap van de belangrijkste Tolaki-hoofden met al of niet legendarische vorsten uit Zuid-Sulawesi, Bungku en Buton en soortgelijke onderwerpen. De intocht van de Buginese islam in Konawe, ooit het belangrijkste, in het binnenland gelegen Tolaki-rijk, werd daarbij door Pingak zelfs ruim twee eeuwen vroeger gedateerd dan die in werkelijkheid heeft plaatsgevonden, namelijk in 1610 in plaats van medio negentiende eeuw.¹¹

Pingak toont, soms nolens volens, hoe in de gangbare beschrijving van de integratie van vreemde godsdienstige voorstellingen en waarden in de cultuur en godsdienst van de Tolaki de persoonlijke vroomheid van hun vorsten alsmede hun verdiensten voor de verbreiding van de islam breed werden (en worden) uitgemeten, zoals dat ook in de historiografie van Zuid-Sulawesi vaak het geval was (en is), waar zich sinds het begin van de zeventiende eeuw een vergelijkbaar proces van islamisering heeft voorgedaan.¹² In islamitische ogen werd langs deze "koninklijke weg" de aanwezigheid van de islam in Zuidoost-Sulawesi gelegitimeerd, voor anderen werd het voortbestaan van veel elementen van de eigen pre-islamitische religie, cultuur en adat van de Tolaki inzichtelijk gemaakt en verantwoord. Zo kon de verering van oude goden als Ombu Samena, Ombu I Losoano Oleo, Ombu I Tepuliano Oleo, Ombu I Lahuene

⁹ Zie beneden, "Literatuur".

¹⁰ Bhurhanuddin, *Sejarah*, 16.

¹¹ Pingak, *Dokumenta Kolaka*, 90-92.

¹² Patunru, *Sedjarah Bone*, hfdst. vii vlg., 75.

en Ombu I Puri Wuta worden voorgesteld als gebrekkige, verholde voorstadia van de verering van de Allah die door de profeet Mohammed gepredikt werd. Sommige pre-islamitische elementen van de Tolaki-cultuur behielden hun oude zeggingskracht, zoals bleek in 1945, toen verzet uitbrak tegen de terugkerende Nederlanders en hun bondgenoten. Het verhaal ging toen dat het oorlogsvaandel van Laduma Sangia Nibandera, de vorst die, als vazal van Luwuq in Zuid-Sulawesi, de islam naar Konawe gebracht zou hebben, dezelfde kleur had als *Sang Merah Putih* (de republikeinse vlag), namelijk rood-wit! Pingak en velen met hem hoopten vurig dat het hijsen van *Sang Merah Putih* op 17 september 1945 in Kolaka tevens het begin zou zijn van de herleving van de (belangstelling voor de) Tolaki-cultuur.

Pingak als kerkhistoricus

Hiermee is iets van het politiek-cultureel-godsdienstige kader geschilderd waarbinnen Pingak zijn (kerk)historische werk heeft verricht en die zijn beoordeling van heden en verleden van Zuidoost-Sulawesi en de Gepsultra kleur heeft gegeven.

Nadat van de hand van G. Sonaru, een der eerste Gepsultra-predikanten, een korte geschiedenis van de kerk was verschenen, die hoofdzakelijk gebaseerd was op de herinneringen van de eerste christenen, kreeg Pingak van de synode van 1965 de opdracht een uitvoerige geschiedenis van de kerk samen te stellen. Dat boek moest verschijnen ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de komst in 1916 van de eerste zendeling in Zuidoost-Sulawesi, Hendrik van der Klift. Het was Pingak's bedoeling dat het de titel *Kenang-kenangan Injil di Sultra Setengah Abad* (Herinneringen aan een halve eeuw Evangelie in Zuidoost-Sulawesi) zou dragen. Het manuscript is evenwel nooit gedrukt en wordt tot op heden bewaard in het archief van de synode onder de titel "Data-Data Sejarah Gereja Protestan di Sulawesi Tenggara (GEPsulTRA)". Hierin beschrijft Pingak in acht hoofdstukken de geschiedenis van de zending en de uit haar werkzaamheden voortgekomen Gepsultra tot omstreeks 1960. Het manuscript bevat uitvoerige lijsten met namen van gemeenten, plaatsen en personen, waaruit blijkt dat een van zijn doelstellingen geweest is het bewaren van essentiële feiten en namen van de eerste Tolaki-christenen voor het nageslacht. Niet alleen in de traditionele religie, maar ook in de kerk stonden en staan de *nenek moyang* (voorouders) in het middelpunt van de belangstelling en in hoog aanzien. In het negende en laatste hoofdstuk is een aantal bijlagen opgenomen, waarvan een van de belangrijkste is de eerste kerkorde van 1957.¹³

A. De beginfase

Kort en zakelijk bespreekt Pingak in de eerste hoofdstukken de komst van het protestantse christendom in Zuidoost-Sulawesi, die hij correct dateert met de eerste Europese en inlandse ambtenaren en militairen, die bij de vestiging van het koloniaal gezag in 1906-1907 het schiereiland binnentrokken. De meeste ambtenaren en militairen behoorden tot de Indische Kerk, dezelfde kerk als waartoe Pingak's vader behoorde. Vervolgens arriveerden vanaf 1916 een aantal NZV-zendingen, over wie Pingak niet zonder vertedering en – met name in het geval van Hendrik van der Klift – met respect schrijft. Dat er verband bestaat tussen de komst van het christendom en de "pacificatie" van Zuidoost-Sulawesi wordt door Pingak niet ontkend, doch dit gegeven houdt geenszins een diskwalificatie van de kerk in. De koloniale overheid en de Nederlandse zendingen waren zijns inziens slechts de "alat" (instrumenten) die door God

¹³ Pingak, "Data-Data", 63-70.

gebruikt werden om Zijn wil in Zuidoost-Sulawesi bekend te maken. Bedroefd moet hij constateren dat in zijn tijd nog steeds het idee leefde, dat al aan het begin van de eeuw opgeld deed (en in feite al eeuwen oud was), dat het christendom *agama Belanda*, een Nederlandse godsdienst, was: “agama Kristen itu dianggapnya adalah agama Belanda, yang diciptakan oleh bangsa Belanda dan yang berbau Belanda adalah kafir” (“het christendom wordt beschouwd als een Nederlandse godsdienst, die door de Nederlanders bedacht is en wat Nederlands riekt is heidens”).¹⁴

Dit is een belangrijk thema, misschien wel het belangrijkste thema in Pingak’s kerkhistorische werk, in de zin dat hij getracht heeft het christendom van deze ballast te ontdoen. Zijn missie was enerzijds om zijn niet-christelijke omgeving ervan te overtuigen dat er geen enkele reden bestond om het christendom en zijn aanhangers niet op voet van gelijkheid te accepteren en te respecteren, anderzijds om zijn geloofsgenoten een hart onder de riem te steken en aan te moedigen om met opgeheven hoofd door het leven te gaan. Het onberispelijke “oorlogsverleden” van veel christenen in de jaren 1942-1950 was daarbij een krachtig en zijns inziens overtuigend argument.

Om zijn zaak te onderbouwen trachtte Pingak de verschillen in belangen en motieven tussen de zending en het Nederlands-Indische gouvernement goed te doen uitkomen. Hij betoogt zelfs dat het niet de islamitische leiders en de Tolaki-hoofden waren, waarmee de zending haar zwaarste conflicten heeft uitgevochten, maar het koloniale gouvernement. Het gouvernement zou de zending aanvankelijk ongaarne naar Zuidoost-Sulawesi hebben zien komen en de zending zou, nadat eenmaal toestemming was gekregen zendingsposten te openen, van overheidszijde veel tegenwerking hebben ondervonden. Dat zou met name gegolden hebben voor de meer sociale kant van het zendingswerk, zoals de exploitatie van klinieken en volksscholen. Pingak heeft dit gegeven zowel middels zijn betoogtrant als via de selectie van het feitenmateriaal uitvergroot, zo zeer zelfs dat hij op gespannen voet dreigt te raken met de historische werkelijkheid. Want zending en gouvernement streefden in grote lijnen wel degelijk hetzelfde doel na – emancipatie en beschaving van de bevolking – al kan niet ontkend worden dat meerdere malen conflicten tussen beide zijn voorgekomen. Doch die hingen niet samen met de algemene uitgangspunten van beleid ten aanzien van de benadering van de inlandse bevolking maar met de nukken en grillen waaraan sommige bestuursambtenaren leden zodra ze met de zending in aanraking kwamen.

Pingak nam het bestuur zijn (veronderstelde) anti-zendings-gezindheid des te kwalijker, daar het juist de praktische kant van het zendingswerk was – die verder landbouwvoorlichting, de opleiding van inheemse onderwijzers, voedselhulp, verbetering van de kamponghygiëne, medische hulp en dergelijke omvatte – die de argwaan van een deel van de bevolking tegen het christendom overwon.

B. De Japanse tijd en daarna

Was de conclusie in de *Sejarah Daerah Sulawesi Tenggara* dat de bezettingsjaren ondanks alles veel goeds gebracht hadden, niet in het minst doordat de Japanners de “jiwa kepatriotan dan keperwiraan” (“de ziel van patriottisme en heldhaftigheid”) van het volk, vooral van de jeugd, krachtig gevoed en ontwikkeld hadden, die door de Nederlanders altijd was onderd-

¹⁴ Pingak, “Data-Data”, 9.

rukt,¹⁵ in zijn “Data-Data” is Pingak minder uitgesproken pro-Japans, al ontbreekt een expliciete veroordeling van het Japanse schrikbewind. De grootste vijanden van de christenen in de jaren 1942-1945 waren niet de Japanners, de hoofden of het islamitische volksdeel, maar de afvalligen van het christelijke geloof, de (onbekende) aanstichters van tegen de christenen gerichte “fluister kampanyes” en degenen die het op de bezittingen van de zending hadden voorzien.¹⁶

Hij deelt de onder veel Indonesische en Nederlandse kerkhistorici populaire visie dat de aanvankelijke ontredde van de inheemse christenheid, die het gevolg was van het plotselinge verdwijnen in 1942 van de Nederlandse zendelingen met hun in inheemse ogen schier onuitputtelijke financiële reserves, de verantwoordelijkheid was van die zendelingen zelf. Ze zouden nagelaten hebben een inheems kerkelijk kader te vormen en de kerk-in-wording een gezonde financiële basis te geven, een verwijt dat niet geheel terecht is. Doch al snel bleek, aldus Pingak, dat de Tolaki-christenen zelf zeer wel in staat waren alle verantwoordelijkheid te dragen en hun kerk-in-wording te besturen en ontwikkelen, daarin zijns inziens gesteund door de Japanners.¹⁷

Na de oorlog bleek een soortgelijke nationalistische geest over de inheemse christenen vaardig geworden te zijn als die welke bij de strijders – waaronder hijzelf – van de *Gerakan Merah Putih* (Beweging Rood-Wit) leefde. Voorzover er nog vijanden van kerk en christendom bestonden, waren die te vinden in kringen van misleide nationalistes en van hen die om uiteenlopende maar nimmer hardop uitgesproken redenen hardnekkig bleven volhouden dat deze christenen “berjiwa Belanda” waren, “een Nederlandse ziel hadden”.¹⁸ Kerk en christenheid in Zuidoost-Sulawesi sloegen, gelijk de broeders en zusters in geheel Indonesië, volgens Pingak eensgezind en vol vreugde de nieuwe, door Soekarno gewezen richting in, “revolusioner dan progresif, yang perjuangannya dijiwai oleh falsafah Negara Panca Sila untuk mencapai tujuan yaitu hidup adil, makmur dan bahagia” (“revolutionair en vooruitstrevend, waarbij hun strijd bezielde werd door de nationale Panca Sila-filosofie die gericht was op een rechtvaardig, welvarend en gelukkig leven”).¹⁹ Nederlandse zendingsarbeiders waren in Zuidoost-Sulawesi nog steeds welkom, zij het alleen in de bescheiden en vrijwel onzichtbare rol van adviseurs.

De kritische instelling die Pingak ten aanzien van de Nederlandse periode aan de dag legde, verlaat hem wanneer hij de jaren na 1950 beschrijft, in welk jaar (1950) Zuidoost-Sulawesi (met de gehele Deelstaat Oost-Indonesië) in Soekarno’s republiek werd opgenomen. Zijn werk wordt conformistisch, waarbij de Panca Sila bepalend was voor het handelen en denken van zowel de kerkman als de politicus en bestuursambtenaar Pingak. Hierdoor verliest zijn historische werk snel aan betekenis. Vragen als hoe de Gepsultra met de moderne tijd is omgegaan, hoe de kerk de integratie van Zuidoost-Sulawesi in het nieuwe Indonesië heeft verwerkt, de vraag of de aanvankelijke angst voor Javaanse overheersing terecht was, wat de rol van de kerk in de nationale en internationale oecumenische beweging geweest is, hoe de kerk

¹⁵ Bhurhanuddin, *Sejarah*, hfdst VIII.

¹⁶ Pingak, “Data-Data”, 16.

¹⁷ Pingak verwijst hiervoor naar de door de Japanse predikant Shusho Miyahira en anderen geleide *Selebes Kristokje Rengokai* (SKR, Vereniging van Christenen in Sulawesi) te Makassar. De belangrijkste taak van dit orgaan was het verzekeren van de loyaliteit van de inheemse christenen jegens het Japanse bestuur, in ruil waarvoor ze enige ruimte kregen.

¹⁸ Pingak, “Data-Data”, 14-19.

¹⁹ Pingak, “Data-Data”, 19.

zich staande heeft weten te houden tijdens de *Darul Islam*-opstand (1950-1965), hoe de instroom van Javaanse, Balinese en andere migranten in Zuidoost-Sulawesi is verwerkt, al deze zaken blijven bij Pingak in het duister.

Evaluatie

Aan het begin van deze bijdrage werd gewezen op een belangrijk bezwaar dat aan de archieven van de Indische Kerk en de Nederlandse zending kleeft, of liever aan het werk van de archiefvormers, predikanten, kerkeraden, bestuurders en zendelingen. Dat bezwaar is de eenzijdige, “Europese” blik waarmee ze de hun omringende wereld bekeken. Dat bezwaar is gegrond en stelt de archiefgebruiker soms voor aanzienlijke problemen. Maar men kan de archieven ook overvragen. Deze eenzijdigheid was gegeven hun opdracht, doelstelling en plaats in de samenleving niet vreemd. Het oogmerk van verreweg de meeste kerkelijke medewerkers en zendelingen was niet de beschrijving van een vreemde cultuur en haar representanten, maar de bekering van de inlandse bevolking tot het gereformeerde protestantisme. De opbouw en samenstelling van een archief kunnen zo bezien evenzeer onderwerp van wetenschappelijk onderzoek zijn als de wereld waarover het gegevens verschaft.

Zoals de Nederlandse archieven, behalve bronnen van informatie, ook een neerslag zijn van de tijdgeest en in hun toon en samenstelling de kerkelijke en politieke verhoudingen van hun dagen weerspiegelen, zo is het archief van de Gepsultra, meer in het bijzonder het dossier van Pingak in dat archief, dat ook. Ook zijn geschreven nalatenschap verradt de positie waarin hij en veel van zijn tijd- en geloofsgenoten zich bevonden. Na de Tweede Wereldoorlog was de invloed van het Indonesische nationalisme en van de Panca Sila-ideologie overheersend en onontkoombaar. Publicaties, seminars en andere culturele, godsdienstige en kerkelijke uitingen in Zuidoost-Sulawesi (en in geheel Indonesië) werden door de overheid nauwlettend gecontroleerd en, indien nodig, gecensureerd. In dit controlerende en opvoedende werk vervulde Pingak zelfs een spilfunctie.

Die uitingen dragen onmiskenbaar het stempel van een zekere trots op de nieuw verworven onafhankelijkheid, waar zo hard en bloedig voor gevochten was. Dat de Tolaki eindelijk deel uitmaakten van de “Bangsa Indonesia” vervulde Pingak, en met hem een groot deel van de intellectuele en politieke elite van zijn tijd, met grote voldoening. De bestudering van de eigen geschiedenis, godsdienst en adat stond voortaan ten dienste van de “pembinaan dan pembangunan nasional” (“nationale opvoeding en opbouw”), zoals die voordien in dienst van de revolutie had gestaan.

De in een dergelijke geestesgesteldheid verworven inzichten in de (kerk)geschiedenis en de cultuur van Zuidoost-Sulawesi zijn voor de moderne waarnemer vaak maar van beperkte betekenis, en dan voornamelijk voorzover hij of zij geïnteresseerd is in de pogingen van de centrale overheid in Jakarta om de gigantische culturele en godsdienstige lappendeken, die Zuidoost-Sulawesi en de rest van Indonesië waren (en zijn), om te vormen tot een ideologische en politieke eenheid, die het voortbestaan van de nationale staat garandeerde, althans op zijn minst niet in gevaar bracht.

In dit proces versmalde het hiërarchisch gestructureerde polytheïsme van de Tolaki tot een vaag monotheïsme. Voor het besef van veel mensen versmolten de verschillende goden tot de ene Tuhan Yang Maha Esa, waarop zij, islamieten, christenen en anderen, naar geloven hun eigen opperwezen konden projecteren. Met magische krachten geladen rituelen die hun oorsprong en zin vonden in de omgang met goden en geesten, leven en dood, beneden- en bovenwereld, oorlog en vrede, vervlakten tot uitingen van kunst en cultuur, of werden op zijn best

getransformeerd tot manifestaties van een nieuw ethos van nationale trots en saamhorigheid. Aan deze folklorisering van religie en cultuur heeft Pingak blijkens zijn nagelaten werk vol overgave meegewerkt.

Literatuur:

- Bhurhanuddin, B., Haeba Syamsuddin BA, (red.), *Sejarah Daerah Sulawesi Tenggara*. Kendari: Proyek Penelitian dan Pencatatan kebudayaan Daerah, 1977/1978
- Jong, Chr.G.F. de, *Nieuwe hoofden, Nieuwe goden. Geschiedenis van de Tolaki en Tomoronene, twee volkeren in Zuidoost-Celebes (Indonesië), tot ca. 1950*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011
- Jong, Chr.G.F. de, *Vreemden op de kust. Het werk van de Nederlandse Zendings-vereniging in Zuidoost-Celebes (Indonesië) in de eerste helft van de twintigste eeuw*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011
- Jong, Chr.G.F. de, “Een kerkhistoricus en de Indonesische revolutie. Ch. Pingak’s verwerking van het koloniale verleden (Zuidoost-Celebes)”, in: *Wereld en Zending*, 4 (dec. 1997) 34-43
- Jongeling, M.C. *Laporan penelitian keadaan Gereja Protestan di Sulawesi Tenggara (Gepsultra)*. Deel 10 van Benih Yang Tumbuh. Jakarta: Lembaga Penelitian dan Studi DGI, 1976
- Klift-Snijder, A.G. van der, “*Geroepen, gezonden en gezegend*”. *Memoires van een zendingsvrouw in Zuidoost-Celebes*. Bewerkt door dr Chr.G.F. de Jong. Zoetermeer: Boekencentrum, 1996
- Klinken, Gerry van, *Minorities, modernity and the emerging nation. Christians in Indonesia. A biographical approach*. Leiden: KITLV Press, 2003
- Pingak, Ch., “Data-Data Sejarah Gereja Protestan di Sulawesi Tenggara (GEPSULTRA)”, getypt MS., Kolaka, 1968
- Patunru, Abdurrazak Daeng, *Sedjarah Bone*. Ujung Pandang: Yayasan Kebudayaan Sulawesi Selatan dan Tenggara, 1989
- Pingak, Ch., *Dokumenta Kolaka*. Makassar: Pemda Kabupaten Kolaka, 1963